

Temel ETİK Modelleri

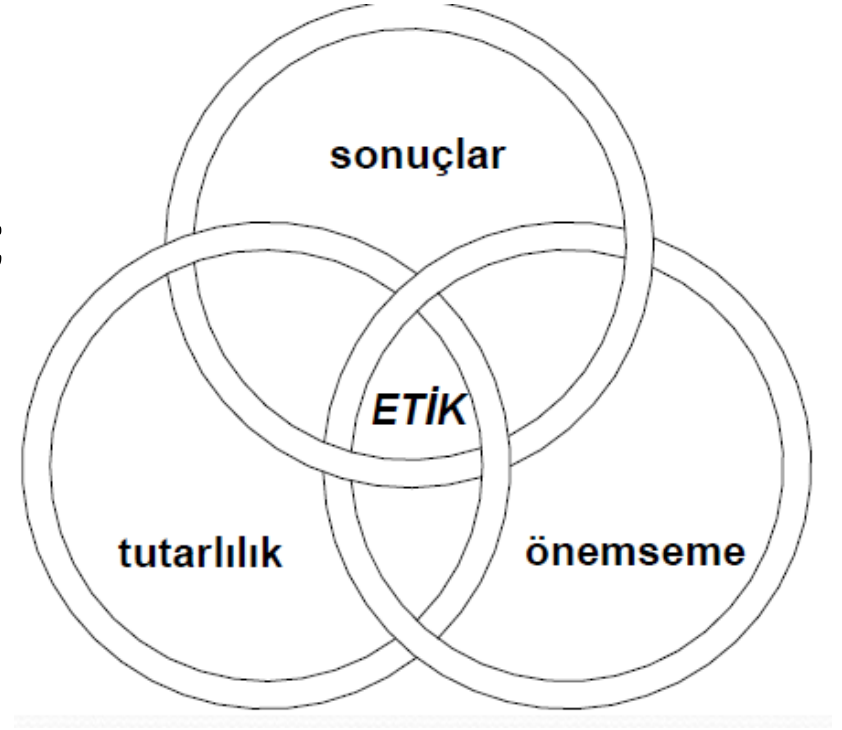
Herhangi bir eylemin etik açıdan değerlendirilmesinde etik karar verme sürecinin temelini oluşturan üç yaklaşım söz konusudur. Bu yaklaşımlar;

- *Tutarlılık, (öznel etik modeli)*
- *Sonuçlar, (nesnel etik modeli)*
- *Önemseme, (sorumluluk etiği)*

Bu yaklaşımların her biri ayrı ayrı etik kuram olarak geliştirilmiştir ve birçok etik sistemin temellerini oluştururlar.

Borrom Düğümü

Etik yargılamada ve eylemde; tutarlılık, sonuçlar ve önemseme yaklaşımları birlikte düşünülmelidir.

Borrom düğümü, bu üç yaklaşımın kenetlenmesini gösterir. Halkalardan birini çözerseniz sistem dağılır.

Borrom düğümünün özellikle vurguladığı şey, yaklaşımlardan hiçbirinin ayrıcalığının olmadığıdır.

TUTARLILIK

- Tutarlılık kuramına göre, kişinin eylemleri **kendi yapılandığı ilkeleriyle ne kadar tutarlı olursa, kişi o kadar etik**dir.
- Etik davranış, *ahlaki yargı ve ahlaki davranış olarak ele* alınır, tutarlılık bu ikisinin bir bütün oluşturduğunu savunur.
- İçselleştirilmiş eylem kavramı, tutarlılığı ifade eden* deyimlerde biridir.
- Bir kişi belli bir durumda ahlaki açıdan ne yapmak zorunda, ise benzer durumlardaki tüm diğer kişiler de onu yapmaya zorunlu olmalıdır.
- Bu yaklaşım “*diğer insanlara,onların sana nasıl davranmalarını istediğin gibi davran*” altın kuralıyla evrenselleştirilir.

Tutarlı olmak..?

- Bir kişi belli bir durumda ahlaki açıdan ne yapmak zorundaysa benzer durumlardaki tüm diğer kişilerin de onu yapmaya zorunlu olması..
- Aynı kişinin de “bunu” benzer durumlarda ve tüm kişilere uygulamaya hazır olması..
- Bir yaşantıdan diğerine genelleme yapma..
- Bir davranış veya tutumu kavramsallaştırma..

SONUÇÇU YAKLAŞIM

- Sonuççu yaklaşımda, başlangıç noktası kurallar değil hedeflerdir. Eylemler,bu hedeflere ne ölçüde ulaştıklarına göre değerlendirilir.

- Bu yaklaşım ***yararcılık olarak da adlandırılır.***

Yararcılık, olası tüm yararlı sonuçları çıkarır, bunları olası zararlı sonuçlara karşı tartar ve “*en fazla insan için en büyük mutluluk ya da gönenci sağlayan eylemi gerçekleştirir*”.

“Benlik” Gelişim Modeli

- Sonuççu yaklaşımda, bir kişinin etik olup olmadığı sorusunun cevabı, ona neden baktığımıza veya neye baktığımıza bağlı olarak değişir.
- Burada, bir *“benlik gelişim modeli”ne gereksinim vardı*.
- Benlik yapılandırması, fiziksel gerçeklikten başlayıp kavramsal tutarlılığa ulaşan bir gelişme süreci izler ve insanın çocukluktan erginliğe geçişindeki evreleri içerir.
- Ahlaki yargılama kişinin benlik gelişim evresine göre farklılık gösterecektir. İlk okuldaki bir öğrenciden beklenen ahlaki davranış ile üniversite mezunundan beklenen ahlaki davranış benlik gelişimine uygun olarak farklı olur.

Evrenselleştirme Sınaması

- *Herkes, benim şu anda yapmayı düşündüğüm şeyi yapsaydı ne olurdu?”*
- *Herkes böyle davranırsa “iyi” olur mu?*
- *Herkesin bunu yapmasının sonuçları, yapmamasının sonuçlarından daha “iyi” olur mu?*

ÖNEMSEME

- Önemseme etiği, duruma verilen tepkiye odaklanır.
- Tutarlılık ve sonuçlar yaklaşımları, bilişsel sorumluluk biçimlerine başvururken, önemseme *kişisel olanı görmeyi de vurgular.*
- Etik bir topluluğun üyeleri birbirlerini önemserler.*
- Dünyada ve Dünyaya neler olduğunu önemsemek, herhangi bir ciddi araştırmanın önkoşuludur.*

Önem vermek..

- Önem vermek, mantık ya da adaletle ilgili bir konu değildir. Sorumluluk etiği olan kişi, ödev duygusuyla değil, duyarlı bir karşılıklılık duygusuyla başkalarının kaygılarına tepki verir.
- Komşusuna veya arkadaşına bu duyguyla *nasılsın? diye soran bir kişi, “**seni de benim gibi kabul ediyorum ve soruyorum**” demektedir.*

Bir Şeyin etik olup olmadığını sorgularken:

- 1. Yapılacak Şey yasal mı?**
- 2. Toplumsal değerlerimize uyuyor mu?**
- 3. Mesleki değerlerimize uyuyor mu?**
- 4. Yaparsanız kendinizi kötü hissedecek misiniz?**
- 5. Yaptığınız gazetelere haber olsa nasıl görünür?**
- 6. Yanlış olduğunu biliyorsanız yapmayın.**
- 7. Emin değilseniz sorun.**
- 8. Yanıt alana kadar sormaya devam edin.**

İNSANİ DEĞERLERİN EVRİMİ

- Üretim sistemleri, insani değerleri değiştiriyor
- Farklı grupların farklı ahlaki görüşlere sahip olmasının nedeni nedir?
- Şimdi antropologlar ve primatologlar insani değerleri şekillendiren itici gücü anlamak için kafa kafaya verip, insanoğlunun 20.000 yıl boyunca geçirmiş olduğu evreleri ve günümüz topluluklarının etnografik yapılarını irdeliyor.
- Biyologlar ve psikologlar tüm primatların bir çeşit ahlaki değere sahip olduğunu ileri sürüyor. Peki, bu değerler niçin evrensel değil, farklı gruplar niçin farklı doğru yanlış kavramlarına inanıyor?
- Bilim insanlarına göre insanoğlunun yüzyıllar boyu sahip olduğu ahlaki değerler **evrilmiş adaptasyonlardır. Başka bir deyişle bu adaptasyonlar sayesinde genlerini bir sonraki nesle aktarabilirler.**

HERKESİN EĞRİSİ DOĞRUSU NİÇİN FARKLI?

Ancak bu adaptasyon fikri insanların niçin farklı doğru yanlış kavramlarına sahip olduğunu açıklamaya yetmiyor.

- Örneğin Kuzey Tanzanya'daki Hadza insanlarını inceleyenler, kadınların da erkekler kadar cinsel haz peşinde koşmasının normal karşılandığını görebilir. Oysa 150 Km ötedeki Nyamwezi insanları için bu, hiç de hoş karşılanmayan bir davranış şeklidir. İnsanlar biyolojik olarak benzer bir evrim sürecinden geçtiği halde kültürler arasında böyle bir farklılığın oluşmasının nedeni nedir?

- Bu durumda ya antropologlar yanılıyordur, ya da primatologlar.***

- Stanford Üniversitesi'nden tarihçi ve arkeolog Ian Morris hem primatologların hem de antropologların haklı olabileceğine dikkat çekiyor.
- Morris'e göre bu farklılığının altında yatan nedenlerin bugüne dek anlaşılmamasının temelinde, ormana bakmaktan ağaçları göremeyen bilim insanlarının dar görüşlülüğü yatıyor.
- Yalnızca gezegenin tamamı üzerinde yaşayan halkları inceleyen bilim insanları, buzul çağının sona ermesinden bu yana aradan 20.000 yıl geçtiğini unutmuşa benziyor.

KÜLTÜR SAHİBİ OLAN TEK HAYVAN

Böylece her şeyin göreceli olduğu bir kez daha anlaşılmış bulunuyor. Bundan 50.000 ile 150.000 yıl önce evrim insanların kafatasının içerisine bir kiloluk bir malzeme yerleştirdi.

Beyni oluşturan 22 milyar dolayındaki nöron, bugün bizim kültür dediğimiz olgunun yaratılmasında başrolü oynadı. Kültür, insanların öğretme, taklit ve diğer aktarma yolları ile elde ettiği toplam bilgi birikimidir. **Çok küçük istisnalar dışında, insanoğlu kültür sahibi olan tek hayvandır.**

Dolayısıyla biz insanlar, çevresel değişikliklere kültürel evrim yoluyla tepki verme becerisine sahip tek canlıyız.

Başka bir deyişle yeni bir kalıba girmemiz için milyonlarca yıl evrim geçirmek için beklememize gerek kalmaz.

Kültürel evrim insanın biyolojik donanımını değiştirmez; ancak adalet ve doğruluğun ne anlama geldiği konusundaki düşüncelerimizi değiştirir.

Değişen Enerji Tüketimi

İşte son 20.000 yıl boyunca tanık olduğumuz olgu da budur. Modern insanlar büyük ölçüde buzul çağı koşullarında evrildiler; sürekli olarak lezzetli meyvelerin ve göç eden hayvanların peşinde koştular. Avcı-toplayıcı kabilelerin çevrelerinden elde ettiği enerji –yakıt veya yiyecek olarak çok azdı. Küçük gruplar halinde 10 kişiden fazla olmamak kaydıyla yaşıyorlardı. Bu yaşam şekli doğal olarak siyasi, ekonomik ve cinsiyete dayalı hiyerarşilerin oluşmasına uygun değildi.

Buzullar eriyip çiftçilik yapma olanağı ortaya çıkınca bu koşullar değişti. Çiftçilik beraberinde bir sürü olumsuzluk getirdi.

Çiftçiler avcı- toplayıcılardan daha uzun saatler çalışmak zorundaydı; daha tekdüze bir beslenme şekline geçtiler; sağlıkları bozuldu ve erken yaşta öldüler.

Ancak bu dönemin avantajlarını da yabana atmamak gerekiyor. Bir kere tüketilen enerji miktarında büyük artış oldu. Arkeolog Ian Morris'in hesaplamalarına göre MÖ 10.000 ile 4.000 yılları arasında kişi başına tüketilen enerji miktarı iki misline çıktı.

Böylece bir insanın günlük kalori miktarı 10.000 kilokaloriye ulaştı. Oysa avcı-toplayıcı bireylerinki günde 5.000 kilokalori civarındaydı. MÖ 1'de bir kişinin tükettiği kalori günde 30.000 kilokaloriye çıktı. MÖ 10.000 dolaylarında dünyada çiftçi yoktu; yaklaşık 5 milyon avcı-toplayıcı vardı.

Oysa MÖ 1'de dünyada 250 milyon köylü yaşıyordu ve bunlar hayatta kalan bir avuç avcı-toplayıcıyı yaşamak istemedikleri topraklara sürmüşlerdi.

Değişik Toplumlarda Gelir Eşitsizliği

Bu noktada dünyanın en büyük kenti Roma'da bir milyon insan yaşıyordu. Kent kendisini beslemek için Akdeniz bölgesinin tümünden yiyecek temin ediyordu. Sonuçta ortaya büyük bir iş bölümü çıktı. **Bu düzenin sürdürülmesi için gelişmiş bir hiyerarşi gerekiyordu.** Kaçınılmaz olarak ekonomik eşitsizlik patladı. Gini katsayısı ile ifade etmek gerekirse ortalama bir avcı-toplayıcı toplumda gelir eşitliliği 0.25 (0=Herkesin geliri eşit, 1=Bir kişi herkesin gelirine sahip); ortalama bir çiftçi toplumunda 0.48 ve 18. yüzyıl Fransa'sında 0.59 idi.

Gini katsayısı, bir ülkede milli gelirin dağılımının eşit olup olmadığını ölçmeye yarayan bir katsayıdır. Katsayı 0 ile 1 arasında değerler alır ve yüksek değerler daha büyük eşitsizliğe tekabül ederler. Örneğin herkesin aynı gelire sahip olduğu bir toplumun Gini katsayısı 0 iken tüm gelirin bir kişide toplandığı (birden çok kişinin mensup olduğu) toplumun bu katsayısı 1'dir.

Sanayi Devrimi İle Değişen Değerler

- Sanayi devrimi enerji tüketimini dramatik olarak arttırdı. MS 1700'lerde ortalama bir kuzeybatı Avrupalı günde 32.000 kilokalori tüketiyordu. Ancak 1900'lere gelindiğinde bu rakam neredeyse üçe katlandı ve 92.000 kilokaloriye yükseldi.
- Bugün ortalama bir Amerikalı günde 230.000 kilokalori yakıyor. 1800'lerde Dünya nüfusu 1 milyar iken bugün 7 milyara çıkmış bulunuyoruz.
- Bu enerji patlamasıyla ilgili en ilginç nokta, hiyerarşik düzenin daha da dikleşeceği yerde tam tersi bir trend izlemesidir.

Bugün dünya nüfusunun % 60'ı demokrasilerde yaşıyor ve bütün bu bölgelerde kadınlar oy verebiliyor ve ekonomik eşitsizlik giderek azalıyor.

1970'lere gelindiğinde OECD ülkelerinde ortalama Gini katsayısı (vergiden sonra) 0.26 idi. Bu oran avcı-toplayıcı döneme yakındır. Bu tarihten sonra Gini puanları yükselişe geçse de 2010'larda çiftçi toplumların ortalamasının altında kalmaya devam ediyor.

Hiyerarşide Azalma

1800'lerden sonra hiyerarşiler de yataylaşmaya başladı. Bunun nedeni fosil-yakıt ekonomilerinin zengin enerji kaynaklarını mal ve hizmete dönüştürmesidir. Ne var ki bu sonsuz miktardaki mal ve hizmetler tüketiciler olmazsa hiçbir işe yaramaz.

Sonuçta ekonomilerin zengin bir orta sınıfa ihtiyacı vardır. Ayrıca bu orta sınıfın okumuşu ve özgür düşünme hakkına sahip olması daha makbuldür.

Toplumlar serbest piyasa ekonomisine doğru evrildikçe demokrasi ve liberalleşme gelişti.

Bütün bunlar, herkesin hukuk önünde eşit olduğu toplumların kalkınacağı ve gelişebileceğini işaret ediyor.

TARİHTEN ALINACAK DERSLER

Tarihten çıkartılacak dersler böylece netleşmiş oluyor:

İnsani değerler biyolojik olarak evrilmiş adaptasyonlardır.

Ancak bu değerlerin yorumu kültürel olarak evrim geçirmiştir.

Bu da bizleri diğer hayvanlardan ayırıyor. Eğer bu doğruysa bazı sonuçların da doğru olduğunu kabul edebiliriz.

Bir kere ahlak üzerinde ahkâm kesen felsefecilerin uzun zamandır her bedene uyan insani değerleri belirleme çabaları başarısızlığa mahkûmdur.

Aristotle köleliğin kabul edilebilir olduğunu iddia ediyordu, çünkü çiftçilik yapan bir toplumda yaşıyordu.

Öte yandan 1971 yılındaki Adalet Kuramı ile tanınan felsefeci John Rawls ise köleliğin büyük bir haksızlık olduğunu savunuyordu, çünkü fosil yakıt toplumunda yaşıyordu. Bu toplum yapısında kölelik yalnızca gereksiz değil, aynı zamanda topluma zarar veren bir uygulamaydı.

İkincisi bugün insanların savunduğu değerler de değışmeye mahkûm. Son 200 yıldır dik bir hiyerarşinin kötü olduğunu savunmak yararlı bir stratejiydi; ancak enerjinin elde ediliş şekli gelecekte yine değışecek.

Belki de ilerde radikal bir eşitliği savunan insanlar daha fazla ödüllendirilecek. Belki de değışikler daha dik bir hiyerarşik yapıyı ödüllendirecek.

Kaldı ki gelir eşitsizliğinin 1870'lerden sonra pek çok ülkede arttığını unutmamak gerekiyor. Belki de böyle bir eşitsizlik başlangıçtır. Birkaç nesil sonra az sayıda genetik olarak değıştirilmiş, teknolojik olarak yetenekleri geliştirilmiş, yeni insanlar geride kalan tüm insanları ortadan kaldıracak; modern insanın Neanderthalleri ortadan kaldırdığı gibi.

Görölüyor ki insani değerler kapuçin maymunlarında görülen basit adalet duygusuna göre çok uzun bir yol kat etmiş bulunuyor. **Belki de daha henüz hiçbir şey görmedik.**

ÜÇ ANA DEĞERLER SİSTEMİ

Morris, ahlak felsefesini primatoloji ile birleştiren üç ana sistem olduğunu ileri sürüyor:

Avcı toplayıcı topluluklarda ahlaki değerler

Çiftçi topluluklarında ahlaki değerler

Fosil-yakıt topluluklarında ahlaki değerler

Avcı toplayıcı topluluklarda ahlaki değerler

Bu değerler avcılık, yabani meyve toplayıcılığı ile geçinen toplumlarda yaygındır.

Bundan on binlerce yıl önce insanlar karınlarını böyle doyuruyordu. Ancak bugün milyonda bir oranında insan avcı-toplayıcı şeklinde yaşıyor. Bunun yarattığı sorun şu:

Arkeologlar ahlak tarihini toprak altından kazıp ıkaramadıkları için o döneme özgü ahlak anlayışını anlamak için tek çareyi bugün yaşamakta olan bir avuç avcı-toplayıcı grubu incelemekte bulmuş.

Bir başka sorun da modern avcı-toplayıcıların hiç kimsenin yaşamak istemediğı topraklarda yaşamak zorunda bırakılmış olması.

Oysa bunların tarih öncesi kardeşleri dünyanın en verimli bölgelerinde yaşıyorlardı.

Arkeologlar, tarih öncesi avcı-toplayıcılarla, modern avcı-toplayıcıları karşılaştırdığında benzerliklerin farklılıklardan daha fazla olduğunu keşfedince, avcı-toplayıcı yaşam şeklinin pek çok özelliğinin bugün korunmakta olduğu sonucunu çıkartmış bulunuyor.

Avcı-toplayıcı topluluklar birbirine benzememekle birlikte, hemen hemen tümünde herkesin eşit haklara sahip olduğu görüşü yaygındır. Hiç kimse bir diğerinden zengin olamadığı gibi, siyasi açıdan da kimse diğerlerinden daha güçlü değildir. Ayrıca kadın ve erkek özgürlükler konusunda eşittir. Bu değerlere saygı göstermeyenler topluluğun tümü tarafından aşağılanır, dışlanır veya şiddete maruz kalır.

Çiftçi toplumlarında ahlaki değerler

Bu insanlar ıslah edilmiş tohumları ekerler ve ehlileştirilmiş hayvanları işe koşarlar.

Çiftçilik MÖ 9500 yıllarında bugün Ortadoğu olarak bilinen bölgede yapıldı ve MÖ 1500'lerde dünya üzerindeki verimli toprakların tümü üzerine yayılmıştı. Yaklaşık 5000 yıl boyunca Dünya üzerinde hemen hemen herkes çiftçilik yapan topluluklara dâhildi. Bütün bu grupların ortak paydası, herkesin eşit olduğu görüşünün artık geçerliliğini yitirmiş olmasıydı.

Başka bir deyişle her birey diğerinden farklıydı. Bazıları diğerlerinden daha akıllı, daha becerikliydi; zengin ve güçlü olmayı daha fazla hak ediyorlardı. Köle sahibi olmak normal karşılanıyordu; kadınlar erkeklere, herkes de tanrıların seçtiği krallara itaat etmek zorundaydı.

Çünkü bir insan, hem erkek, hem özgür hem de tanrılar tarafından seçilmiş ise tartışmasız üstün bir varlıktı. Kısaca o dönemde hiyerarşi adil bir düzen olarak algılanıyordu.

Bilim insanları için çiftçi toplumları incelemek, avcı toplayıcıları incelemek kadar zordur.

Ancak bu sefer sorunun kaynağı kanıt eksikliği değil; yazılı kaynakların pek çoğunun hiyerarşinin en tepesindeki erkekler tarafından kaleme alınmış olmasıdır.

Toplumun en alt kademesindeki kadınlar, köleler, serfler hakkında bilgi hemen yoktu. Bu sorunun giderilmesinde de modern köylü toplumlar imdada yetişti.

Etnografların elde ettiği verilere göre günümüzün kırsal bölgelerinde yaşayan köylü topluluklarında en büyük sorun “daha üstün” tabakanın ahlaki yükümlülüklerini yerine getirmemesinden kaynaklanır.

Örneğin eşini taciz eden kocaya, köylüye hakkını vermeyen derebeyine veya ağaya başkaldırı normal karşılansa bile, adaletli davranan otoriteye itaat etmek doğaldır ve bir zorunluluktur.

Fosil-yakıt topluluklarında ahlaki değerler

Bu üçüncü ahlaki sistem diğerlerinden çarpıcı biçimde farklıdır. **Bu değerlere fosil yakıtı değerleri denmesinin nedeni, kömür ve petrol tüketerek makineleri çalıştıran toplumların fosilleşmiş bitkilerin yarattığı enerji kaynağını olabildiğince sömürmeleridir.**

Fosil-yakıt toplumu MS 1800'lü yıllarda İngiltere'de başladı ve hızla dünyaya yayıldı. Bu yeni enerji kaynağı popülerleşirken, çiftçilik yaparak geçinen toplumların değerleri yok oldu. Son yıllarda dünya çapında yapılan kamuoyu araştırmaları, siyasi, ekonomik ve toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin kimse tarafından doğru bulunmadığını ortaya koyuyor. **Aşırı dik hiyerarşiler adaletin işlemediği bir toplumu işaret ederken, demokrasi, sosyalizm ve feminizm gibi kavramlara işlerlik kazandırılmaya çalışılıyor.**

MÜHENDİSLER NEDEN TERÖRİST OLUYOR?

Sosyal bilimciler Oxford Üniversitesi'nde Sosyal Teori Profesörü Diego Gambetta ve o dönemde doktora öğrencisi olan Steffen Hertog, mühendislik eğitimi ve teröristler arasındaki bağı araştırdıkları çalışmalarını kitaplaştırdı.

“Cihad Mühendisleri” isimli kitapta mühendislik geçmişine sahip teröristlerin gerçekten de büyük bir orana sahip olduğunu ortaya koydu.

Hertog ve Gambetta, 1970'lerden bu yana saldırılara karışan 500 radikal İslamcıyı araştırarak işe başladı. Üniversite eğitimi alanlar ayrıldığında sayı 207'ye düştü.

Araştırmacılar, bu kişilerin yüzde 45'inin mühendislik eğitimi aldığını ortaya koydu. **19 farklı ülkeden erkek üniversite öğrencileri incelendiğinde ise mühendislik eğitimi alanların oranının sadece yüzde 19 olduğu görüldü.**

MÜHENDİSLER NEDEN TERÖRİST OLUYOR?

Böylece teröristlerin ortalamanın kat kat üzerinde mühendislik çıkışlı olduğu ortaya konmuş oldu. Batı'da doğup büyüyen 71 teröriste bakıldığında da bu kişilerin 32'sinin mühendis olduğu görüldü.

Yurtdışında eğitim alan 40 cihatçının 27'si de mühendisti. Araştırmacılar, şiddet eylemlerine karışan Neo-Naziler arasında da mühendislerin çoğunlukta olduğunu ortaya koydu.

Araştırma mühendis camiasında tepki ile karşılanırken, şu an London School of Economics'te karşılaştırmalı siyaset profesörü olan Hertog tepkileri, "Bazıları, hiçbir şeyden anlamayan, sosyal bilimlerden birkaç salaktan rahatsız olmuştu" sözleriyle anlattı.

Bazı mühendisler, araştırmayı “mesleklerini karalama girişimi” olarak nitelemişti.

Gambetta ve Hertog’un araştırmasına göre, mühendislik ve terör arasındaki bağlantının ilk açıklaması sosyoloji kaynaklı. Gelişmekte olan ülkelerde mühendislerin yüksek sosyal statüye ve iyi işlere kavuşması bekleniyor. Ancak bu gerçekleşmediğinde ortaya büyük bir utanç ve öfke hissi çıkıyor.

Örneğin elektrik mühendisi Muhammed Yusuf Abdülaziz’in bir nükleer enerji şirketinden kovulmasının ardından radikalleştiği aktarılıyor.